

Turisme i cultura: la recepció del patrimoni a partir de l'explicació d'un relat

Els usos del patrimoni cultural al Pirineu estan profundament determinats, com en qualsevol altre lloc, per la forma com s'organitza la seva societat, el seu model econòmic, el seu funcionament polític i institucional. El petit país dels Pirineus atrau uns 8 milions turistes cada any. En un estat en què habiten unes 75.000 persones al mig dels Pirineus hi ha una circulació de persones similar a la de la ciutat de Barcelona.¹

L'objectiu d'un guia cultural és explicar la història d'un edifici, d'un museu, d'un monument per tal de transmetre una porció de la història de la societat en què s'emmarca. Com descobreix un visitant, tant nacional com turista, el patrimoni cultural material i immaterial del país a través de la visita d'un monument, d'un museu i de la explicació d'un relat?

Molt sovint, quan hom pensa en Andorra avui, les principals característiques que ens permeten definir-la són: l'esquí, les compres, l'esport de muntanya i en definitiva, el turisme. Però curiosament, les particularitats que fan del país un lloc únic en el món, en el pla històric o institucional, passen desapercebudes. Malgrat això, aquestes han sigut les característiques del país durant molts segles. En canvi, l'esport i les compres no el defineixen fins al segle xx. L'evolució viscuda durant del segle passat no només ha sigut ràpida sinó profunda. Andorra s'ha transformat en les últimes dècades de forma severa. Ha passat relativament a l'oblit tot allò que fa del Principat un país diferent, especial i curiós. En canvi, aquesta representació del país en l'imaginari col·lectiu fa aparèixer característiques que en realitat no són específicament andorranes –com l'esquí o la societat de consum, per exemple–. És a dir que la visió més generalitzada d'Andorra no correspon al conjunt de condicions que fins fa ben poc l'havien definit. Es tracta, al contrari, d'unes característiques que Andorra ha assimilat de l'exterior en un procés de globalització. Per tant, es defineix la seva identitat per uns trets que són ben poc particulars i originals.

Emma Arcelin i Nieto,
licenciada en història
i guia cultural de les
capelles romàniques
al ministeri de Cultura
i Esports d'Andorra

Com en la majoria de territoris on el turisme de masses s'ha desenvolupat amb força, l'activitat turística no només ha transformat l'economia i el mode de vida de la població sinó que també n'ha fet evolucionar en profunditat la societat. Estudar el cas andorrà permet doncs reflexionar de forma global sobre els usos del patrimoni cultural i natural en un territori profundament marcat per aquesta activitat que ha marcat i definit l'evolució del país i que segueix determinant, avui dia, la gestió dels recursos. Com s'explica aquesta situació? Quines són les causes i, sobretot, les conseqüències d'aquesta situació?

L'objectiu d'aquesta exposició ha estat explicar la transformació del país, l'evolució d'Andorra durant el segle xx i per reflexionar sobre la situació actual i analitzar com és percebut el país no només a l'exterior sinó també a l'interior per tal de plantejar els usos del patrimoni en el cas andorrà dins del marc pirinenc. Això també ha de permetre reflexionar al voltant d'unes problemàtiques molt actuals com són els usos del turisme com a motor econòmic i el desenvolupament de la idea de turisme responsable i sostenible.

Potencial cultural i històric d'Andorra

Andorra té una història molt peculiar i única. El seu funcionament institucional és singular i diferent. Els Pariatges signats l'any 1278 i 1288 fan néixer una institució medieval que perdura fins avui dia: el copríncipat. Per tant, Andorra és un estat molt antic. Els orígens del país tal com el coneixem avui es remunten a l'època medieval, així com les seves institucions: el copríncipat data del segle XIII i el Consell de la Terra del xv. Mentre que les comunitats veïnes pirinenques van desapareixent poc a poc, absorbides pels estats monàrquics cada cop més centralitzadors de l'època moderna, l'equilibri de poder entre dos senyors manté les fronteres i la independència de les valls andorranes. Tot això sumat a l'aïllament d'unes valls molt tancades físicament fan del país un espai de difícils connexions, poc poblat i força pobre, on l'economia de subsistència és fonamental. En realitat, els Pariatges no constitueixen una excepcionalitat, ni tampoc el Consell de la Terra. Un pariatge, en època medieval, és qualsevol acord entre un senyor de l'Església i un laic. El Consell de la Terra és un òrgan de representació de la comunitat similar a molts altres que existien arreu del Pirineu. El que sí representa una excepcionalitat és la conservació d'aquestes institucions. L'estabilitat és el que ha caracteritzat el Principat durant molts segles; una estabilitat que també es tradueix en la demografia, en la preservació de les fronteres i en la forma de la societat. Una de les paraules que podria definir millor les valls andorranes és doncs la d'*estabilitat*. Aquesta estabilitat fa que el país posseeixi avui en dia un patrimoni material molt abundant i d'un nivell de conservació considerable.

Així doncs, és significativa l'excepcional preservació del patrimoni cultural. La majoria d'esglésies a Andorra són romàniques, però també les trobem modificades per altres estils artístics com el gòtic o el barroc. Es caracteritzen per una gran austeritat i simplicitat, reflex de la pobresa que havia caracteritzat tant aquestes valls. Encara que algunes presentin un estat de conservació més degradat se'n conserven una quarantena. Aquesta *estabilitat* andorrana no només és de tipus institucional sinó també demogràfica i econòmica: l'economia de subsistència basada en l'agricultura i la ramaderia ha caracteritzat el país fins a dates bastant recents i la població no ha augmentat de forma accelerada fins al segle

xx. Es calcula a partir d'un text de l'any 1176² –moment en què es construeixen la majoria d'esglésies– que la població arribava al voltant de 3.000 habitants. L'any 1838, un cens efectuat per Tomàs Junoy indica que hi vivien unes 3.800 persones. El feble creixement de la població fa que la construcció de nous edificis, i sobretot, de noves esglésies, no sigui una necessitat. Sumada a aquesta estabilitat demogràfica cal afegir que el Principat no ha patit, com els països veïns, esdeveniments majors de destruccions de patrimoni en contextos de guerres, revolucions o desamortitzacions; malgrat, això sí els nombrosos arrencaments de pintures romàniques a causa de substitucions per pintures més modernes o, durant el segle xx, per venda o espoli.

Església de Sant Romà de les Bons a primera hora del matí; la llum entrant per l'est

L'evolució del país al segle xx

Al segle xx, Andorra viu unes transformacions que ja s'anticipaven el segle anterior però que acaben de modificar el país definitivament. Les evolucions són profundes i durables. Són molts els factors que marquen aquesta evolució. Per simplificar, agafarem la creació de Fhasa com a punt de partida. Durant el segle xx, la concessió atorgada per part del Consell General que permet el naixement de Fhasa (Forces Hidroelèctriques d'Andorra, Societat Anònima) marca un punt d'inflexió en el desenvolupament d'Andorra. Arriben l'electricitat, les primeres carreteres i es modernitza el país, que poc a poc s'obre a l'exterior i deixa enrere l'aïllament que tant l'havia caracteritzat. Aquest fet facilita sobretot l'arribada d'estrangers, tant turistes com més tard persones que s'instal·len a Andorra per treballar-hi i viure. El país humil i aïllat s'igualava ara als països i a les societats veïns, veia la seva economia enriquir-se acceleradament i estava més connectat que mai. El país d'on els que no eren hereus sovint havien de marxar per manca d'oportunitats, es convertiria més endavant en un país d'acollida. L'arribada d'habitants i el creixement de la població es veuen també afectats per les situacions polítiques viscudes pels països veïns, on les guerres obliguen a molts a intentar fugir dels respectius països. D'altra banda, els preus atractius tant per a francesos com per a espanyols i la possibilitat de trobar productes absents en ambdós mercats ajuden al desenvolupament d'un turisme de comerç. Els anys 50 es creen les primeres pistes d'esquí amb l'objectiu de potenciar una activitat econòmica major al voltant del turisme de lleure. Més endavant, la construcció del centre termal de Caldea permet la promoció d'un turisme de salut i benestar.

Tot plegat fa que l'economia es transformi ràpidament, passant d'una economia de subsistència agrícola i fins a un cert punt industrial (ferro, tabac, fusta, etc.) a una economia capitalista de consum basada en el sector terciari. Andorra s'integra plenament en el fenomen de la mundialització. En definitiva, el país viu una profunda i ràpida transformació de l'economia i de la societat.

Juntament amb l'evolució econòmica també creix de manera exponencial la demografia del país. Una ràpida ullada a l'evolució demogràfica del país permet analitzar la rapidesa de la seva transformació.³

El creixement de la població no va ser de tipus natural sinó que va ser marcat per un creixement de la immigració. El país va començar a caracteritzar-se per una riquesa cultural cada cop més important i variada.⁴ D'altra banda, però, el pes del català i de les formes de vida tradicionals perden importància progressivament. No és fins al 1968 que el Consell General va decretar l'obligatorietat de la utilització del català en l'administració i d'aquesta manera s'utilitza la llengua com a element d'integració.⁵ És en aquest sentit que es desenvolupa els anys 70 i 80 un procés d'*andorranització* mitjançant la divulgació de la llengua catalana⁶ i de la cultura i la història andorranes que culmina en la constitució d'un sistema educatiu propi l'any 1989. A banda d'aquest procés d'enriquiment i diversificació culturals al qual el país s'adapta progressivament, i en definitiva, d'un canvi de la forma de la societat, l'explosió de la construcció provoca un canvi espectacular en el paisatge.

DÈCADA	POBLACIÓ
1950	6.100
1960	7.800
1970	18.900
1980	33.400
1990	52.700
2000	65.000
2010	84.500

Avingudes Meritxell i Carlemany

L'evolució de la societat va acompanyada d'una expansió de l'edificació i l'accelerat canvi en el territori. La imatge del país de seguida esdevé la d'uns carrers plens de botigues i visitants. Avui en dia, la imatge del famós *carrer de les botigues* amb molts llums i grans panells publicitaris ha esdevingut el prototip de la imatge de les Valls.

La cultura avui

La recepció del patrimoni per part del visitant, avui en dia, queda determinada per la forma en què s'ha desenvolupat el turisme, que ha fet evolucionar i progressar la societat. La transformació d'Andorra durant el segle xx mitjançant un turisme de compres i de lleure ha fet que el patrimoni i la història d'Andorra quedin relegats en un segon pla i que es desconeixi profundament l'oferta cultural que ofereixen les seves valls. De fet, en els últims cinc anys, segons ens indica el departament d'Estadística,⁷ el turisme cultural se situa al voltant del 3% entre les raons que motiven els turistes a visitar el país. Les compres, en canvi, se situen al voltant del 50%, mentre que l'esport i el benestar se situen al voltant del 20%. Per tant, la cultura no és un atractiu turístic major, i en un país on el turisme és el motor principal de l'economia, aquest baix percentatge fa que la posició del patrimoni cultural dins de la societat sigui secundària.

En el cas de les esglésies romàniques –obertes durant els mesos d'estiu–, la gran majoria dels visitants les descobreixen per casualitat. En aquest context, no és estrany que les més visitades siguin les que se situen prop d'un altre punt turístic atractiu i on l'accés és fàcil, com és el cas de l'església de Sant Martí de la Cortinada, situada vora la carretera que porta als estanys de Tristaina; la de Sant Joan de Caselles, a mig camí de la vall d'Incles i del circ de Pessons, o la de Sant Miquel d'Engolasters, a tocar del llac d'Engolasters.

Quan el visitant entra en contacte amb la cultura d'Andorra, la reacció principal és de sorpresa; sorpresa de descobrir la riquesa patrimonial de les Valls així com la singular història d'aquest microestat. De fet, aproximadament, el 90% de persones desconeixen l'existència del monument abans de topars-s'hi. Davant de les explicacions de les visites guiades, els turistes adquireixen uns coneixements bàsics sobre la història i les particularitats de les valls andorranes que van més enllà de la visita tècnica de l'edifici.

Per totes aquestes raons es fa difícil transmetre, darrere una imatge de creixement i de modernització, la història i la cultura del Principat. De la mateixa manera, el turisme de tipus cultural es manté de forma marginal, en un segon pla, amagat i dissimulat entre les compres i l'oci. Tanmateix, la imatge percebuda des de l'exterior de muntanyes i botigues no és una imatge transformada per l'estranger sinó projectada des del mateix país. Els actors encarregats de fomentar el turisme al Principat prefereixen optar per promocionar aquest tipus d'activitats.

De la mateixa manera, i curiosament, el visitant nacional també descobreix l'aspecte més cultural del seu país amb sorpresa. Amb aquest fet es demostra que la cultura del país i el seu patrimoni no és desconeguda només pels turistes, sinó també pels mateixos habitants. En definitiva, sovint es considera des de la pròpia societat que el patrimoni andorrà, creat en un ambient rural i caracteritzat per la seva austeritat, no mereix una atenció particular. La societat andorrana actual sembla decidida a demostrar el seu present ambició i oblidar el seu passat humil. Però la història no està feta únicament dels grans homes, de les grans ciutats i de les grans catedrals. Les valls d'Andorra no s'havien diferenciat tant, en aquest sentit, de les societats pirinenques veïnes, malgrat el cas del Principat presenti tantes originalitats.

Publicitat extreta del portal oficial de turisme d'Andorra www.visitandorra.com

Notes

- 1- Segons les estadístiques del web de l'ajuntament de Barcelona, la capital catalana ha atret 8.041.456 turistes l'any 2018.
- 2- M. A. Canturri en fa el càlcul a partir de la concòrdia signada entre el bisbe d'Urgell i tots els caps de casa de les valls d'Andorra, considerada com el primer cens de població andorrana. M. A. CANTURRI "Aspectes de la història demogràfica andorrana". *Actas del Séptimo Congreso Internacional de Estudios Pirenaicos*. La Seu d'Urgell, 1974. Jaca: IEP - CSIC (1976), p. 109-118.
- 3- Dades extretes de F. ROS PASCUET *Evolució, estructura i dinàmica demogràfica andorrana*. Ministeri d'Educació, Joventut i Esports, 2001, p 22 i 27. *Butlletí Mensual de Conjuntura* maig 2005, Servei d'Estudis del ministeri de Finances, Andorra, 2005. Departament d'Estadística www.estadistica.ad
- 4- Sobre la diversitat cultural de la societat andorrana, vegeu l'article de J. MICÓ IBÁÑEZ "La diversitat cultural d'Andorra". *100 anys del naixement d'Alan Turing i 50 anys de Telstar 1 (28è cicle de conferències 2012)*. Societat Andorrana de Ciències, 2013.
- 5- L. ARMENGOL *Una mostra del nostre llegat històric*. 1985. Col·lecció Història d'un Poble, 1985, p.114-115.
- 6- L'any 1988 es crea el Servei de Política Lingüística, que permet la divulgació i la protecció de la llengua.
- 7- Dades extretes de la web oficial: www.estadistica.ad